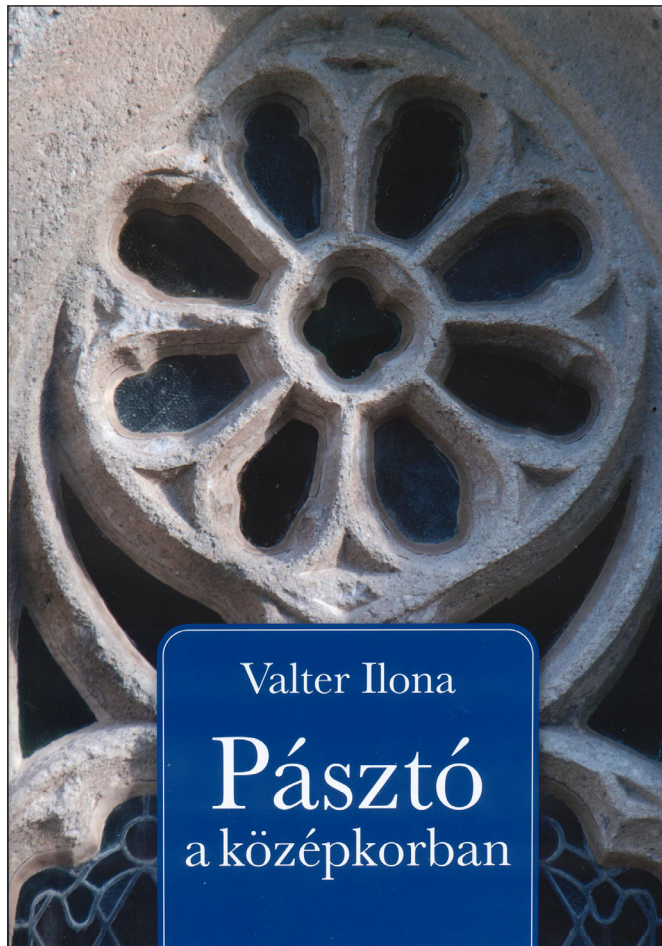

PÁSZTÓ A KÖZÉPKORBAN

LASZLOVSZKY JÓZSEF

A magyar középkori régészet fejlődését a II. világháború után döntően két folyamat határozta meg. Az egyik a középkori királyi központokban, elsősorban Budán, illetve Visegrádon és Esztergomban folytatott feltárások. A másik a komplex épületrégészeti módszereket alkalmazó kutatások, amelyek az ország legkülönbözőbb műemlékeinél (várak, kolostorok, falusi templomok, stb.) hoztak alapvetően új eredményeket egy-egy épület építéstörténete és középkori története szempontjából. Ez utóbbi esetben a magyar intézményes műemlékvédelem egy új korszakáról is beszélhetünk, amikor az építészeti engedélyezési feladatok, műemléki hatósági jogkörök gyakorlása mellett a műemlékekért felelős hivatal egyfajta kutatóközpont is volt. Ilyen módon betöltötte a szakmai műhely szerepét is, ahol építészek, művészettörténészek és régészek közös munkája vezetett el egy minőségi szintugráshoz a műemlékvédelemben és épületrégészetben alkalmazott módszerek tekintetében. Ennek a két folyamatnak az előzményei már a világháború előtt is jelentkeztek, de a műemlékvédelem esetében különösen az 1960-as évektől kezdődően beszélhetünk egy olyan dinamikus korszakról, amely még ma is alapvetően meghatározza tudásunkat a magyarországi középkori épített örökségről. Ennek a műhelynek volt az egyik kiemelkedő tagja Valter Ilona, aki nem sokkal egyetemi tanulmányai után kezdett el dolgozni a műemlékes szakmában. Sajnos a szakmai műhelyről ma már csak múlt időben

beszélhetünk, mert az elmúlt évek állandó és minden koncepciót nélkülöző intézményi átszervezései szinte teljesen ellehetetlenítették a magas színvonalú munkát a megfelelő feltételek hiányában. Szerencsére az 1960-as és 1970-es évek egykori műemlékes generációjának egy része még mindig aktív, így most is születnek olyan írások, amelyek az évtizedek alatt felhalmozódott eredmények, tapasztalatok feldolgozását nyújtják. A most megjelent kötet öt évtized kutatásait foglalja össze, a monográfia megjelenésekor 80. születésnapját ünneplő Valter Ilona munkájának eredményeképpen.

Valter Ilona

Pásztó
a középkorban

Valter Ilona:

*Pásztó a középkorban Budapest, METEM, 2018.
keménykötésű, 294 oldal terjedelmű,
195 színes és fekete-fehér illusztrációval*

Pásztó nem számított a középkori Magyarország legjelentősebb települései közé. Noha számos kísérlet volt arra, hogy igazi várossá fejlődhessen, valójában a későközépkori Magyarország városhálózatában fontos szereppel bíró, regionális központként működő mezővárosok csoportjához tartozott. Ennek következtében az ott található középkori épületek nem hasonlíthatók össze a nagy királyi központok építményeivel,

viszont többféle típust és korszakot képviselnek, vagyis keresztmetszetét adhatják egy jellemző településtípus középkori épített örökségének. Ez a komplex kép Valter Ilona több évtizedes munkájának köszönhető. A település középkori története egy álló középkori épület (plébánia templom), egy, a műemléki kutatás alapján középkori eredetűként azonosított építmény (iskolamester ház), és egy, az írott források alapján ismert, de régészetileg korábban nem kutatott emlék (ciszter kolostor) vizsgálatának eredményeként rajzolódott ki.

Valter Ilona e munka során egy olyan emlékcsoportot is azonosított (középkori pincék), amely szó szerint láthatatlan volt a korábbi kutatások számára. A létesítmények feltérképezése segítségével a modern település újkori épületei alatt egy középkori pincevilág rajzolódott ki, amely alapján rekonstruálni lehetett Pásztó középkori utcarendszerét is. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a szerző évtizedeken keresztül minden pásztói vonatkozású kutatási lehetőséget megragadjon, és a legkülönbözőbb műemléki munkák keretében szisztematikusan gyűjtse, kutassa, és feldolgozza az így nyerhető információkat. A magyar középkori régészetben nem példa nélküli ez a fajta kutatási stratégia: Horváth István több évtizedes esztergomi vizsgálatai alapján lehetett az ország egyik legfontosabb királyi és egyházi központjának topográfiáját felvázolni. Míg Esztergom esetében a település múzeuma biztosította a kutatási hátteret, Pásztónál a már említett műemlékes kutatói műhely jelentette a régészeti vizsgálatok bázisát. Valter Ilona Pásztó mellett még számos kiemelkedő fontosságú középkori emlékekkel foglalkozott, mind jelentős építészeti maradványokkal rendelkező kolostorokkal (Zsámbék, Ják, Cikádor, Szentgotthárd) mind falusi templomokat. Így a pásztói kutatások egy része közvetlenül beépülhetett például a ciszter rend hazai vizsgálatába, vagy az egyházi intézményhálózat és építészettörténet feldolgozásába.

A most megjelent kötet első része a település környezetének korai (10-11. századi) történetét vázolja fel, elsősorban a régészeti adatok alapján. Ez látszólag idegen területnek számít egy olyan kutató számára, aki élete nagy részét az épített emlékek vizsgálatával töltötte. Valter Ilona azonban otthonosan mozog a településrégészetben és a temetők kutatásában is, hiszen első fontos tudományos munkájában a Bodroghöz településtörténetét dolgozta fel az írott források és a régészeti topográfiai adatok alapján, amely máig mintaként szolgál az ilyen jellegű összefoglalások számára. A jelen kötet első részében részletesen elemzi a Zagyva völgy korai településeit, beleértve a patai vár és patai főesperesség problematikájának összefoglalását is.

A kötet következő, több fejezetet is magába foglaló része a pásztói apátság feldolgozása. Az apátságról az 1965-ben megkezdődött régészeti kutatások előtt nagyon keveset tudunk; az sem volt világos, hogy milyen léptékű maradványokkal számolhatunk egyáltalán. Ehhez képest ma viszonylag világosan kirajzolódik előttünk egy összetett történet, amelyben már a ciszter korszak előtt is tudunk egy pásztói apátságról. Ez a korai épület az építészeti elemzés alapján a bencés körhöz kapcsolható. A ciszter korszak feldolgozása szinte minden vonatkozó részletkérdést bemutat, beleértve a rendi építészet problematikáját, a kolostor gazdasági rendszerét és az épületegyüttes teljes történetét a kiépüléstől a pusztulásig. A kutatás kiemelkedően fontos mellékterméke volt annak az üvegyártó műhelynek a feltárása, amely a hazai üvegművéség egyik legkorábbi ismert emléke. A helyszínen a természettudományos vizsgálatok tanúsága szerint az üvegyártás egy speciális technológiáját alkalmazták. Az üveggel kapcsolatos vizsgálódások széles körét az is jól mutatja, hogy a szerző az újra megtelepült, újkori apátság 18. századi üveghutájának helyszínét is bemutatja.

A kötet harmadik nagy egysége Pásztó település fejlődését dolgozza fel a 12. századtól a középkor végéig. Bemutatja a település birtokosainak történetét, valamint elemzi a birtokosokhoz kapcsolódó egyéb központokat és épületeket (várak és *castellumok*) is, azaz egyfajta mikroregionális összefoglalást nyújt az olvasó számára. A korszakhoz tartozó legfontosabb építészeti emlék a városban a Szent Lőrinc plébánia-templom, amely részletes műemléki kutatás és a jelen kötetben elemzés tárgyát képezte. A műemléki kutatásra épülő építészettörténeti feldolgozás arra is lehetőséget nyújtott Valter Ilona számára, hogy a későközépkori mezővárosi, illetve városi fejlődés keretei között elemezze a plébánia-templom történetét, amelynek változásai, építészeti megoldásai jól tükrözik Pásztó 14-15. századi átalakulásait. A kötet ennek az összetett folyamatnak számos más elemét is bemutatja. A mezővárosi kiváltságlevélből kiindulva sorra veszi a városiasodás vonatkozásában fontos tényezőket, például a piacok, a kereskedelem, a kézművesség és a szőlőgaz-

dálkodás kérdését is. A középkori pincék már említett településszerkezeti vonatkozásuk mellett fontosak a mezővárosi gazdálkodás megértéséhez is, hasonlóan a település malmaihoz. A városi fürdők bemutatása ugyancsak a település városias jellegének megítéléséhez nyújt fontos információt. Külön fejezetben foglalta össze a szerző a mezőváros kulturális életét, és ebben az összefüggésben mintaszerű az az elemzés, amely a kisváros iskolamesteri házához kapcsolódik. Ez a példa jól mutatja, hogy egy látszólag értéktelen, újkori formájában leginkább lebontásra ítélt belvárosi épület komplex régészeti és műemléki kutatása milyen eredményekhez vezethet el. A feltárások ugyanis nemcsak egy középkori lakóházat tettek láthatóvá, hanem a kutatást követő helyreállítással hozzáférhetővé, látogathatóvá vált a magyar művelődéstörténet egy kivételes emléke. Ennek része a belső berendezés bemutatása is, mindvégig szem előtt tartva a középkori anyagi kultúra rekonstrukciójának módszertani problémáit és annak határait. Mindehhez persze arra is szükség volt, hogy a lakóépület feltárása és az ott előkerült régészeti jelenségek bemutatása és feldolgozása mellett sor kerüljön olyan kérdések vizsgálatára is, mint a mezővárosi iskolák korabeli szerepe, azok tananyaga, vagy az ott oktató iskolamesterek azonosítása.

A kötet tehát egy középkori városias település komplex bemutatása, amelyben tartalmazza a régészeti feltárások dokumentációját, az előkerült leletanyag válogatott részének analízisét, valamint az egyes kérdéskörök széles kitekintésű elemzését is. A közel 300 oldalas monográfiát mintegy 200 kép, térkép, grafikon, számítógépes rekonstrukció illusztrálja, bemutatva az építészeti, településtörténeti és történeti kutatások forrásanyagát, értelmezését. A kötetet kiegészíti C. Tóth Norbert rövid összefoglalása Zsigmond király és Pásztó kapcsolatrendszeréről, és a település történetében fontos szerepet játszó kiváltságlevél közreadása.

A kötet nemcsak Valter Ilona kutatásokban gazdag életművében tölt be fontos szerepet, hanem egyfajta összefoglalása annak a korszaknak és módszertani hagyománynak, amely a 20. század második felének középkori régészetét jellemezte Magyarországon. Megjelenése igazi nyereség a régészek, várostörténészek és művészettörténészek számára, amely egyben azt is jól mutatja, hogy egy látszólag kevésbé kiemelkedő középkori település több évtizedes kutatása és szisztematikus feldolgozása milyen jelentős mértékben hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy megértsük a vidéki Magyarország történetét és hétköznapjait a középkor mintegy öt évszázadán keresztül.